

Mussert. Reis naar het kwaad.

Bijna tachtig jaar na de executie van NSB-leider Anton Mussert (1884-1946) ligt er een nieuwe biografie van de voormalige NSB-leider. Schrijver Auke Kok legt in het voorwoord uit dat zijn plan was 'een rapportage van zijn leven' te geven. 'Niet moraliseren, althans zo weinig mogelijk, en vooral proberen de gebeurtenissen voor zichzelf te laten spreken' (...) Met als voornaamste drijfveer nieuwsgierigheid: wat zei hij, wat deed hij? En dan niet waarom, maar vooral hóe?' Dit resulteerde in het 480 pagina's gebonden boek *Mussert. Reis naar het kwaad*.

De kracht van de biografie is dat Kok de omgeving van Mussert en de interactie van de NSB-leider daarmee pakkend tot leven brengt. Kok weet de lezer op een moderne en prima leesbare manier mee te nemen naar de sfeer waarin de hoofdrolspeler opereerde. Als goede verteller kleurt hij het leven van Mussert mooi in. Daarbij zal ik verderop uitleggen dat het valkuilen oplevert waar de biograaf een aantal keren intuïmelt.

Kok noemt in zijn voorwoord enkele eerder verschenen biografieën van Mussert. Die plaatsen hem op achterstand, want het maakt het voor hem ingewikkeld nieuwe informatie te vinden. In interviews benadrukte de schrijver dat hij in tegenstelling tot anderen archieven heeft geraadpleegd. Je zou dan verwachten dat er nieuwe informatie boven tafel is gekomen. Dat valt eigenlijk tegen.

Wat interessant en nieuw is, zijn enkele details uit de relatie van Mussert in de privésfeer met vrienden en zijn vrouw Rie. En dan zijn het vooral de liefdesbrieven van Anton en Rie die tot op heden buiten de publiciteit bleven. Zijn relatie met zijn achternichtje Mientje is al eerder beschreven en aan die informatie voegt Kok niets toe.

Voor wat betreft het politieke leven van Mussert bevat het boek geen nieuwe informatie. Lezers die *Mussert een politiek leven* van Jan Meyers kennen, zullen niet worden verrast door nieuwe feiten of gezichtspunten. Sterker nog, die biografie is qua politieke inhoud gedetailleerder. Daarbij moet wel worden aangetekend dat Kok een minder politiek inhoudelijke beschrijving beoogde. Meyers biografie heeft bovendien als keerzijde dat die tekst wat taaier en ouderwets leest dan dit nieuwe boek.

Koks verhaal begint in 1935 met de reis van Mussert naar Nederlands-Indië. De biograaf kiest hiervoor omdat het volgens hem de 'reis van zijn leven was' en dat die mede bijdroeg aan zijn politieke radicalisering. Dat de trip naar de Oost een grote indruk op de leider maakte, staat buiten kijf. Het vertrek met duizenden juichende aanhangers op Schiphol, de grote menigten in Nederlands-Indië én de twee ontvangsten, geheel in strijd met het diplomatieke protocol, door gouverneur-generaal De Jonge zullen een onuitwisbare herinnering hebben opgeleverd. De beschrijvingen daarvan in het boek zijn boeiend en de lezer ziet een glunderende Mussert voor zich. De Indische indrukken zullen ook zeker een schakel in de politieke radicalisering zijn geweest, maar zoals Kok ze presenteert als een kantelpunt in de radicalisering, is betwistbaar. De argumentatie van Kok voor zijn stelling is niet overtuigend en hij onderbouwt zijn betoog niet met bronnen.

Bronnen wijzen eerder op het tegengestelde reactie. Terwijl Kok suggereert dat Mussert in Indië al een fascistische samenleving aantrof, lijkt de steun daarvoor in het koloniale gebied niet erg aanwezig. Bovendien steunde het strakke regime vooral ook op de persoon van De Jonge. Mussert beklagde zich in de brochure *Gezagsondermijning in Indië. Het wanbeleid van drie Gouverneurs-Generaal* over de slappe voorgangers van De Jonge en de negatieve rol die het Nederlandse parlement op het bestuur van de kolonie speelde. Van een fascistisch bestuurd kolonie was dus helemaal geen sprake. Bovendien veroorzaakte de racistische radicalisering van de NSB in Nederland juist een vervreemding met de partijgenoten in de Oost. De glijbaan naar het kwaad was bovendien al eerder gekozen. Tegenstanders ageerden al in maart 1934 toen Mussert in de vierde 'officiële brochure' van de NSB de Joden indeelde in verschillende categorieën.

Zijn Indië-reis blies zonder twijfel Musserts ego verder op en gaf een extra impuls aan zijn toch al aanwezige zelfoverschatting, maar dat was slechts een extra zetje na de grote verkiezingsoverwinning van april 1935. De acht procent van de stemmen voor de NSB was een ongekennde prestatie in het verzuilde Nederland. De beweging groeide in die periode als kool en de weg naar de macht leek te zijn geplaveid voor Mussert. Een grotere boost voor zijn ego en zelfoverschatting was al bijna niet mogelijk. De koude kermis kwam in 1937. Kok weet goed te beschrijven dat de leider ondanks die harde afrekening door de kiezers weigerde op te geven.

Ook de relaties van Mussert met de Duitse bezettingsautoriteiten laten de lezer het gemarchandeerd en geschuif van Mussert beeldend meebeleven. Duidelijk wordt dat Mussert er beter aan had gedaan na de Duitse inval de adviezen van een aantal prominente partijgenoten te volgen om zijn politieke ambities aan de wilgen te hangen. Wellicht het helderste wordt dat uit zijn houding ten opzichte van de Joden en hun vervolging. Kok schets uitgebreid de positie van de NSB en met name Mussert over de Jodenvervolging. Daarbij schrijft hij: *'In mei 1942, twee weken na de invoering van de Jodenster, heeft Mussert ongetwijfeld gehoord dat de deportaties op het punt van beginnen stonden.'* Wat hij niet schrijft en wat in mijn optiek zeker relevant is, is dat Mussert in zijn naoorlogse verantwoording toegeeft al midden 1940 te zijn geïnformeerd over de plannen van de Duitsers de Joden te deporteren. Dat is een behoorlijke inhoudelijke misser van de biograaf.

Even een zijstraat. Opmerkelijk is wat Kok in een interview in Het Parool liet optekenen over de druk van Rost van Tonningen om het antisemitisme te omarmen: *'Mussert zwichtte ervoor (antisemitisme HM) en liet zich om pragmatische redenen antisemitisch uit. Hij deed dat om de NSB te laten groeien. En dat gebeurde ook'*. Dat laatste is niet waar. De radicalisering en het steeds openlijker antisemitisme deden leden en kiezers weglopen. Na 1935 nam het aantal antisemitische artikelen sterk toe in NSB propagandaweekkrant *Volk en Vaderland*. Vanaf begin 1936 nam het aantal leden daarentegen af tot zelfs een halvering begin 1940 in vergelijking met het hoogtepunt. Helemaal bont maakt Kok het in dat interview door te suggereren dat Mussert Joden heeft beschermd. Zo zegt hij: *'Ook heeft hij enkele Joden, onder wie Jo Spier en zijn vrouw van deportatie gered.'* Niets is minder waar. Jo Spier en enkele 'beschermden' Joodse ex-NSB-leden (Mussert heeft eind 1940 de Joodse leden uit de NSB verwijderd) zijn allemaal gedeporteerd. Het gezin Spier overleefde getto Theresienstadt, maar van de acht beschermde Joodse ex-NSB'ers zijn er zeven

vermoord in Oost-Europa. Slechts één wist de concentratiekampen te overleven. Het zal je partijleider maar zijn. Hoe Kok dan zoiets in de krant kan laten opschrijven, is mij een raadsel.

Terug naar het boek.

Een andere onzorgvuldigheid betreft de positie van NSB'er George Kettmann. Kok beschrijft hoe Kettmann in 1933 de eerste hoofdredacteur wordt van de NSB weekkrant *Volk en Vaderland*. Verderop laat hij Mussert tijdens een scharrel met zijn bijna dertigjaar jongere achterlichtje filosoferen over het vertrek van Kettmann uit de redactie en de benoeming van de nieuwe hoofdredacteur Leo Lindeman. Daarmee suggereert de schrijver dat Lindeman Kettmann als hoofdredacteur opvolgde. Dat is onjuist. Kettmann stond slechts enkele maanden in 1933 aan het hoofd van de redactie. De politieke verschillen tussen Kettmann en Mussert hadden geen relatie met de benoeming van Lindeman. Het vertrek van Kettmann stond geheel los van de benoeming van Lindeman, die al enige tijd met Kettmann samenwerkte in de redactie. Lindeman volgde Maarten Meuldijk op die zich op verzoek van Mussert ging bezighouden met de relatie tussen de NSB en de *Nederlandsche Arbeidsdienst*. Deze onzorgvuldigheid is klein bier en wordt voor een deel in de hand gewerkt door de gekozen vorm: literair non-fictie. De geschiedenis wordt in verhaalvorm verteld en dergelijke 'gesprekken' zijn onderdeel van de vorm. Kok verklaarde bij gelegenheid telkens dat de feiten altijd moeten kloppen en dat er wat dat betreft een 'Chinese muur' zou staan tussen de vorm en inhoud. '*Als de feiten niet kloppen, ben je af*'. Toch gaan de door de biograaf voor de vorm gefingeerde gesprekken en het gefilosofeer in het boek een enkele keer mis. Soms heel erg mis.

Reinard Maarleveld van geschiedenis.nl constateert in zijn bespreking van de biografie bijvoorbeeld dat de feiten uit de rails lopen in Koks scene in het slothoofdstuk waarbij Mussert over de Haagse Hofvijver kijkt naar een standbeeld van Van Oldebarnevelt. Volgens Kok mijmert de leider over hoe er later over hem zal worden geoordeeld. Het standbeeld waar hij Mussert in 1945 naar laat kijken, is daar echter pas in 1954 neergezet. Dit zijn fouten die door de gekozen vorm ontstaan. De historische gebeurtenissen moeten (in mijn optiek onnodig) van aankleding worden voorzien. Het bevestigt mijn mening dat er een Chinese muur hoort te staan tussen historisch non-fictie en (verhalende) literatuur. Wil je literatuur? Schrijf dan een historische roman. Dán heb je als schrijver de vrijheid om met de historische feiten te spelen. Ik ben echter ouderwets en vind dat je niet in het hoofd van anderen kunt kruipen. Mijmeren, overpeinzen en nadenken deed Mussert vast wel, maar naar wát er in zijn hoofd omging kun je als biograaf slechts gissen.

Opmerkelijk vind ik, dat Kok een mogelijke politieke manipulatie van Musserts leven niet heeft opgemerkt. Hij heeft niet de brochure geraadpleegd van hopman van de NSB *Weer-Afdeeling* Henk Schumacher uit 1943. Dit was in de tijdlijn de tweede van de eerder verschenen biografieën. In deze brochure met de pakkende titel *Dat is Anton Mussert!* vindt een interessante wending plaats in de geschiedschrijving over de leider. Mussert werd in 1912 afgekeurd voor militaire dienst. Journalist Ritter, de in 1933 de eerste biografie van Mussert schreef, schreef daarin op basis van een interview met Mussert, dat zijn lengte de afkeuringsgrond was. Mussert sprak die versie niet tegen. Sterker nog: het werd in juni 1942 door Schumacher in het *Kaderblad van de NSB* herhaald.

In 1943 verscheen een uitgewerkte versie van Schumachers artikel in de genoemde brochure. De kritische NSB'er zal destijds al hebben kunnen opmerken dat Schumacher ineens een andere afkeuringsgrond noemt. Niet meer de lengte, maar een oogafwijking zou Musserts probleem zijn geweest. Deze opmerkelijke verandering kwam op het moment dat het gezag van Mussert moest worden ondersteund als net benoemde 'Leider van het Nederlandsche Volk' en wellicht nog meer in zijn strijd tegen de SS en de Duitse gezagsdragers. De verdenking dat er een politiek motief achter deze aanpassing school wordt versterkt door een geschrapte zin die wel in de drukproef van Schumachers brochure staat. Daarin stond dat Mussert mild zou zijn voor politieke tegenstanders. Zo'n zwakheid kwam ook niet door de interne censuur. Kok benoemt wel de onduidelijkheid over de afkeuringsgrond, maar laat de wellicht politiek gemotiveerde aanpassing in 1943 onbenoemd.

Wat naar mijn idee nog meer aandacht had mogen hebben in het boek van Kok, is de (politieke) onbetrouwbaarheid van Mussert. De leider schroomde bijvoorbeeld niet in 1936 zijn eigen leden keihard voor te liegen over de machtspositie in zijn uitgeverij NENASU. Ook lapte hij meermaals het door hem geproclameerde *Leidend Beginsel* van de NSB aan zijn laars. Zo regelde hij in 1942 op grond van het leidersbeginsel een belastingvrijstelling. Zijn eigen belang ging altijd voor het algemeen belang, terwijl het Leidend Beginsel van de NSB precies het tegenovergestelde vereiste. Tijdens de behandeling van zijn cassatie in het naoorlogse proces stelde een van de rechters de vraag aan Mussert of hij één voorbeeld kon geven van een zaak waarin hij het algemeen belang boven zijn persoonlijk belang had gesteld. Mussert bleef ook na herhaald aandringen het antwoord schuldig. Het behartigen van zijn eigenbelang heeft hij tot zijn dood volgehouden. Na zijn arrestatie weigerde hij bijvoorbeeld serieus mee te werken aan het afwikkelen van zakelijke belangen en het geven van openheid over zijn financiën.

Dit eigenbelang speelt ook bij zijn streven naar een zelfstandig Nederland. Mussert beschouwde dat als grote verdienste en naoorlogse schrijvers nemen dat naar mijn idee te gemakkelijk over. Het streven naar een zelfstandig Nederland was geen keuze, maar een logisch en onvermijdelijk gevolg van Musserts ambitie om politiek leider van Nederland te worden. Die ambitie heeft hij tot het laatst volgehouden. Zonder zelfstandig Nederland was dat doel onbereikbaar. Sterker nog: opgaan in het Duitse/Germaanse Rijk betekende ook een einde van de NSB en zijn leiderschap. Mussert presenteerde zijn politiek als een verzekeringspolis voor Nederland, maar wellicht met het zelfs meer gezien worden als een levensverzekeringspolis voor hemzelf. Zijn opstelling had in mijn optiek in eerste instantie te maken met het verwezenlijken van zijn ambitie en daarna met het belang van Nederland en de Nederlandse bevolking. De naoorlogse literatuur en ook deze biografie geven genoeg voorbeelden van zeer foute machtspolitieke keuzes door de NSB-leider waar Nederland, de Nederlanders en zeker de Joden zwaar onder hebben geleden.

Ondanks deze kanttekeningen ben ik gematigd positief over de nieuwe biografie. Auke Kok weet op pakkende wijze het leven Mussert te beschrijven. De tekst leest prettig en voor de lezers die nog weinig van de NSB weten is *Mussert. Reis naar het kwaad* een goed boek. De lezers die al meer over Mussert en de NSB hebben gelezen, zullen er echter weinig relevant nieuws in vinden. Feitelijk ondersteunt het opnieuw wat wij al weten over de zelfingenomen,

zelfoverschattende en op basis van eigen belang opererende politicus met een gebrek aan mensenkennis. Deze eigenschappen stuurden hem het kwaad in en wat erger is, hij is tot aan het einde toe achter zijn beslissingen en zijn politieke medestanders blijven staan. Het is bijna ongelooflijk, maar in zijn laatste toespraak in april 1945 durfde hij te zeggen: *'Immers, er is geen groep onzer bevolking, welke in de afgelopen vijf jaren zooveel lijden heeft moeten ondergaan als die der nationaal-socialisten.'* Kok had dit citaat als motto van het boek kunnen gebruiken. Een betere samenvatting van Musserts (psychische) tekortkomingen en afwijkingen is bijna niet mogelijk.

Harold Makaske

Mussert. Reis naar het kwaad
480 pag. gebonden en ebook
EAN 9789048867059